

Психологията е наука за човешките отношения, за невидимата душевност на личността и за видимата изява на тази душевност в поведението и общуването. Тя се опитва да ни разкрие един по-достоверен и ясен поглед към душевния свят на човека.

Психологическите познания ни дават възможност да осъзнаем някои важни, но трудно забележими характеристики на човешката психика.

Психологията изследва три групи психични явления :

- **съзнателни** - мисли, усещания, желаниа, емоции – т.нар. интроспекционизъм
- **несъзнателни** - сънища, навици, инстинкти, предразсъдъци - т.нар. психоанализа
- **поведението** - взаимоотношения, жестове, мимики-т.нар. бихевиоризъм.

Човекът, разкрива своята психика и личност в действията, делата, обноските и постъпките си, в продукта на дейността и творчеството си.

Съществуват няколко теории, които оформят разбирането за развитието на детската психика. Това са :

- психоаналитичната теория на Фройд,
- Его-психологията на Ериксон,
- теорията на Адлер,
- когнитивно-бихевиористичната теория на Скинър и Бандруа,
- културно-историческата теория на Виготски,
- генетичната теория на Пиаже и
- хуманистичната теория на Маслоу и Роджърс.

1.Психоаналитична теория на Фройд

Психоанализата е свързана с името на З.Фройд. Теорията на Фройд е изградена на

разбирането, че психичната дейност е нещо много повече от съзнателна дейност. Според психоаналитичната теория съществуват не само осъзнати, но и неосъзнати процеси. Неосъзнателните процеси са преобладаващи и са с изключително значение за духовния живот, нищо в нашия вътрешен живот не става случайно, нищо не е без връзка. Това, което се открива на съзнанието като случайно, всъщност съвсем не е така. По-голяма част от психичния живот протича неосъзнавано, т.е. съществува привидна несвързаност между отделните преживявания.

Неосъзнатите процеси могат да бъдат “предсъзнавани” / мисли, спомени / и процеси, съдържанието на които може да стане достояние на съзнанието само чрез значително усилие, т.е. че нещо го държи с определена сила.

Неосъзнатостта означава още, че причините за поведението на даден индивид могат да останат неразбираеми за него, независимо че в същото време те са разбираеми за другите.

Фройд вярва, че психичният живот на индивида / детето / се определя от нагоните. Нагоните са генетично детерминирани образувания, чиито действия създават определена вътрешна възбуда. Появата на възбудата подтиква детето /индивида/ към действие, действието води до “задоволяване” на тази възбуда, а “задоволяването” ѝ до затихване на възбудата.

Задоволяването изисква усилие, определено “количество психическа енергия”, с която се натоварва даден човек или предмет. Фройд използва термина – **катексис**, който е свързан с психичните явления и означава задържане, съхранение, натоварване, зареждане, влагане на психическата енергия в отделни мисли и спомени, съставлящи образа на обекта, а не непосредствено влагане на психическа енергия в самия обект. Всички мисли, фантазии, желания са натоварени с психична енергия.

Силата на катексиса разкрива значимостта, ценността на дадения обект за индивида.

Според Фройд съществуват два основни нагона, които определят живота на детето-сексуални и агресивни или казано с други думи нагон към живота и нагон към смъртта. Това означава, че съществуват и два вида енергии, свързани с тях – либидо и

деструдо.

Динамиката на психическия живот е свързана с конфликтите между три отделни части, разделени на базата на динамичен и функционален признак, а именно Ид, Его и Суперего.

Идът е изцяло несъзнателен и е представен от нагоните.

Егото се опира на функциите, свързващи индивида с околната среда.

Суперегото включва в себе си съвестта, Его-идеала и обхваща моралните ценности и идеали, към които се стреми индивида.

Идът е даден, докато Егото и Суперегото започват да се развиват след раждането. Фройд предполага, че при раждането Идът съдържа цялата психична енергия и едва с развитието на индивида Егото и Суперегото се отделят като самостоятелна част.

Егото е съставено от функции свързани с взаимодействието на индивида със средата. При детето интересът към средата се определя от това доколко тя може да бъде източник на удоволствие, да задоволява желанията, да разтовари напрежението, породени от нагоните в Ида. За детето средата е основен източник на удоволствие. Егото е изпълнителният орган на нагоните и осигурява знания за средата, за тялото и нагоните, както и контрола върху когнитивните процеси. Ранното развитие на Егото според Фройд е свързано с отношението, което детето има към собственото тяло, което е източник на неповторими усещания. Усещанията за тялото, спомени и преживявания, свързани с него, заедно с катексиса са най-важната съставна част на Егото в ранна възраст. Тогава Егото е преди всичко телесно Его.

Друг важен процес, свързан с Егото, е индентификацията с друг човек или обект. Това е процес на приемане на нещо от другите – поведение, качества, мисли, идеали и пр..

Тенденцията за идентифициране с обекти, носители на силен катексис, се открива във всички възрасти и протича предимно в неосъзната форма.

Индентификацията е :

- индентификация с обекти, катексирани с агресивна енергия т.е. обекти носители на особена сила и власт , това е така наречената “индентификация с агресора “ . Мотивът за това идентифициране може да бъде желанието да се заеме мястото на обекта на възхищението и получаването на неговите притежания и права.

- индентификация, свързана със “ загубата на обекта “ .Загубата на обекта на възхищение / дълга раздяла или смърт /, може да породии стремеж към индентификация. Загубата на обект със силен катексис поражда в една или друга степен индентификация с него. По този начин Егото се обогатява.

За да обясни отношенията между Ид и Егото, Фройд въвежда понятията:

- първичен процес - изразява първичният способ на функциониране на психичната дейност и се характеризира се с тенденции към незабавно задоволяване на потребностите и лесно заменяне начините на разтоварване на катексиса .

- вторичен процес, който започва да се развива постепенно още през първата година и се характеризира се с тенденция към забавяне разтоварването на катексиса, а самите катексиси са много по-силно свързани с определени обекти и начините на задоволяване на потребностите.

За да разкрие връзката между първичния и вторичния процес, Фройд въвежда понятията:

-изместване т.е.възможността едно нещо да се замени с друго, една идея или

представа да се замени с друга .

-сгъстяване т.е.представянето на няколко неща в едно / в една дума / т. нар. концентрация на катексиса.

Суперегото е това, което се обозначава със съзнателност и е израз на моралността на индивида. То е представено от съвестта и Его-идеала.Съвестта се изразява в способността за критично отношение към собствените постъпки, в наличието на морални категории и забрани, във възникване на чувството за вина за това, което е направено, или това, което не е направено.Положителният аспект на Суперегото е Его-идеалът, който се изгражда чрез оценките на родителите и установяването на собствените граници, при достигането на които детето преживява чувство на гордост и самоуважение.Суперегото има няколко функции:

- оценка на действията и желанията чрез представите за ценност и справедливост;
- самооценка–изразяваща се в самонаблюдение, самоанализиране, самокритичност.

Суперегото се отличава от обикновеното съзнание по това, че в по-голямата си част е неосъзнавано.То се появява между 3-5 години и неговото развитие завършва, когато родителският контрол се заменя със самоконтрол.

Развитието на Суперегото става в процеса на общуване между детето и родителите му.Родителските забрани, очаквания, съставлящи Суперегото на детето, практически са същите, съставлящи Суперегото на родителите т.к. родителите използват своите морални норми, разбирания и виждания.

Суперегото има следните особености:

- неспособност да разграничи желанието от действието, като заплашва и двете с наказание ;
- способност да подбуди към разкаяние и изкупление, към самонаказание, което да предизвика действието на защитните механизми.

Психоаналитичното виждане за развитието на детето се основава на две теории:

1. Преживяванията в ранното детство имат решаващо значение за изграждането на индивида в следващите периоди до достигането на зрелостта;

2. Развитието на детето преминава през различни стадии, които се обозначават като психосексуални.

Фройд отделя няколко стадия в психосексуалното развитие на детето, като преходът между стадията не е ясно разграничим, както и времетраенето им.

а/ орален стадий – обхваща периода от 0 до 18-я месеца – зависимостта на детето е единственият способ, чрез който то може да задоволи своите потребности и влечения. Основният орган за задоволяване на желанията е устата.

б/ анален стадий – започва през 18-я месец и завършва около 3-та година – започва разграничаването на исканията от Ида и социалните забрани, идващи от родителите. Фройд смята, че всички бъдещи форми на самоконтрол и саморегулация започват именно от този стадий.

в/ фалически стадий – обхваща периода от 3-та до 6-та година – вниманието на детето се премества към нова ерогенна зона, областта на гениталиите, засилва се интереса към половите органи.

Развитието през този стадий се свързва с един основен конфликт, който Фройд обозначава като Едипов комплекс при момчетата и комплекс на Електра при момичетата, а именно неосъзнатото желание на всяко дете да притежава родителя от противоположния пол и да отстрани родителя от същия пол. Ако Едиповият комплекс не премине през нормалното си развитие, това може да бъде причина за множество страдания в зряла възраст, а именно: чувство за вина, стеснителност, непрекъснати неудачи, враждебност, безпомощност, страх от неодобрение и търсене на такова, чувство за малоценност, чувство за вина без видима причина.

г/ латентен период – между 6-7-та година и подрастващата възраст - това е фазата на подготовка за възрастност според Фройд . Тогава сексуалността е “утихнала”, което се дължи на физическите изменения в организма на детето и на развитието на Суперегото.

д/ генитален стадий – стадият на половата зрялост, който започва през пубертета.

Тогава предпочитанията към връстниците от същия пол започват да се заменят с предпочитания към другия пол, което отразява усилено на сексуална възбуденост, появява се нов тип връзка – интимната, налице са предпоставки за появата на ухаждането, увлечението, романтичната любов. Това е периодът когато детето навлиза в зрелостта и става отговорно за постъпките си.

Карен Хорни показва значението на две основни потребности у детето: - необходимост от удовлетворяване и необходимост от безопасност.

Основно място в живота на детето заема необходимостта от безопасност, а именно необходимостта да бъдеш любим, обичан, желан, приет, защитен от опасността или заплахата на външния свят. При задоволяване на тази необходимост детето е изцяло зависимо от своите родители. Чувството за безопасност може да бъде фрустрирано по различни начини – неизпълнени обещания, насмешливо отношение, ниските очаквания, предпочитания към други, свръхгрижовност, свръхконтрол. В резултат на поведението, засягащо усещането за безопасност, у детето възниква нагласа на базална враждебност. Детето ще изпита противоречиво отношение към родителите, а именно отношение на зависимост, обида и негодувание. Следователно, поведението на детето

ще започне да се определя от чувствата за на безпомощност и страх, любов и вина, с които то ще опита да потисне враждебните чувства към родителите си.

Чувството за враждебност и негодувание ще се разпростре върху всички отношения и тогава се появява състояние, което Хорни обозначава като “базална тревога”, а именно усещане за самота и безпомощност пред потенциалните опасности, идващи от света. Базалната тревога отразява загубата на усещането за безопасност.

За да преодолее чувството на несигурност, детето използва различни защити, наречени от Хорни невротични потребности или тенденции. Всяка потребност представя определена стратегия, която детето може да използва в междуличностните отношения, за да достигне до усещането за безопасност. Стратегиите задават ориентациите на детето към другите.

* Когато поведението на детето е изпълнено с нерешителност, зависимост и безпомощност, детето се нуждае от защита и насочване. Мотиви за изграждане на връзки с другите са продиктувани от избягване на самотата и усещането за ненужност. Такова поведение е с ориентация към отстъпчивост.

* Когато поведението се характеризира с предпазване от всякакви увлечения, изграждане на повърхностни отношения без истинска зависимост, а изпитаната наслада е повърхностна, безстрастност, това е белег за стремеж към уединение и избягване, търсене на независимост и самодостатъчност. Такова поведение е с ориентация към отделеност.

* Когато използваната стратегия се характеризира със стремеж към доминиране, вземане, враждебност, а поведението е насочено към постигане на контрол и власт над другите и всичко е ориентирано към задоволяване на собствените амбиции, към постигането на сила, престиж и власт, такова поведение е с ориентация към враждебност.

Хорни подчертава, че при невротичите изборът на стратегия невинаги е най-правилният.

Според Фройд психичните травми и неврози се предизвикани от непрестанния конфликт между съзнателния Аз и неговите подсъзнателни /инстинктивни/ влечения.

2. Его-психология на Ериксон

В своята теория Ериксон се опитва да покаже значението на Егото за развитието на личността, като запазва много от идеите на Фройд. Според Ериксон конфликтите между моралните забрани и желанията се заменят от конфликтите между Егото и средата, като именно тези конфликти придават насоченост в развитието на индивида. Драмата на индивида, свързана с неговата обреченост да бъде жертва на своите влечения – при Фройд, се заменят с оптимистичното разбиране, че кризите са само един зов, предизвикващ индивида към израстване и преодоляване на жизнените трудности.

Ериксон обособява осем стадия в развитието на индивида : - младенчество, ранно детство, детството и играта, училищна възраст, пубертет, ранна зрялост, средна зрялост и късна зрялост

Всеки отделен стадий се придружава от кризи, така наречените повратните моменти в живота на индивида, които той достига в резултат на своето съзряване и са продиктувани от изискванията, които другите отправят към него. Ериксон се опитва да докаже значението на конфликтите, като ги свързва с уязвимостта на Егото. Според него кризите не са заплаха, а призив за изменение, като всяка криза съдържа положителен и отрицателен момент. Ако разрешението на кризата е положително, Егото ще се обогати с нови качества, но ако кризата остане неразрешена, Егото ще бъде застрашено, ще вгради в себе си отрицателни качества, които ще възпрепятстват развитието на личността. Ериксон значително разширява разбирането за конфликта, като включва не само вътрешните, но и външните конфликти.

- **младенчество**

Развитието на детето, започва с изграждането на “чувството за доверие”, основано на опита, оформен през първата година след раждането.

При срещата със света детето е “отворено”, но уязвимо. То се нуждае от грижи и обич, за да реализира своята жизненост и да преодолее възможната скръб, която би се появила от недоверието и страха от раздялата с майката. Изграденото доверие включва не само доверие към другите, но и доверие в себе си, способността да не преживява страх и да не се изпълва с безнадеждност, когато тези, които се грижат за него, временно се отстранят.

Доверието е основа за личностното развитие на детето, но в този период може да се появи и чувство на недоверие. Появата на недоверие е непосредствено свързана с кризата през този първи период от жизнения път на личността и кризисът, свързан с отношението доверие – недоверие невинаги може да бъде изчистен в периода между 1-2-та година от израстването на индивида. Отношението на доверие – недоверие поставя началото на развитието на идентичността.

Положителното разрешаване на дилемата доверие – недоверие дава като резултат преклонението пред живота в резултат на което идва надеждата. Егото получава увереност в себе си, че може да осъществи своите жизнени пориви – да укрепи идентичността. Ериксон го формулира като: “Аз съм вярата, която имам и давам.”

- **ранно детство**

Чувството за базално доверие подготвя възникването на автономията и самоконтрола и избягване чувството за срам, съмнение и унижение. През периода 2-3-та година детето открива, че съществуват различни форми на контрол: контрол, идващ като грижа, като обуздаване, като ограничение на определени постъпки. Детето открива, че свободата може да има различни форми. Така чувството на самоконтрол без загуба на самооценката е източник на увереност в свободния избор - нещо необходимо за самоактуализирането. Загубата на самоконтрол, придружена с усещането за засилен външен контрол, може да се превърне в източник на съмнение и срам. Това е стадият на борбата за утвърждаване на самостоятелността. Утвърждаването на Аза - “Аз съм”, е възможно благодарение на измененията на връзките с другите, на развитието на речта, на свободата да се преодолява пространството, възможността да се извършват различни действия.

Според Ериксон развитието на самостоятелността зависи от поведението на

родителите и тяхната готовност да предоставят свобода на детето само да взема контрол върху своите действия. Даването на самостоятелност не е даване на неограничена свобода, това е повече даване на възможност за избор в определени периоди на свободата.

Разрушаването на доверието на детето в себе си и света около него може да породи омраза и да премине в едно натрапливо самоограничаване.

Усещането за прекомерен родителски контрол е източник на склонността към съмнение в собствените възможности и срам, а срама – подобно на гнева – е насочен навътре към себе си т. к. по този начин са наложени ограничения както на самостоятелността, така и на самоконтрола върху собствените действия.

Използването на “засрамването” също може да породи у детето чувство на срам, което да стане по-разрушително и от чувството за вина и да доведе до отхвърляне или “безсрамие”. Срама отнема увереността на детето - вместо с доверие към другите, детето ще се отнася с подозрение и ще започне да се възприема като нещастно и слабоволево.

- детството и играта / доучилищен период /

Развитието на самостоятелността и доверието през периода от 4-та до 6-та година се обогатява с още един компонент – инициативността.

Детето започва “ да нахълтва в непознатото с всепоглъщащо любопитство ”. Активността става по-богата и особено значение придобива играта в която чувството за идентичност се изразява чрез формулировката “ Аз съм това, което ще бъда “.

Детето, което е поощрявано за своята самостоятелност, ще чувства и поддръжка за своята инициативност, която от своя страна е така необходима за разгръщане на любопитството и творчеството. В този период детето започва да се идентифицира с другите, които са значими за него и поведението му става по-целенасочено.

Чувството за вина у детето възниква, когато родителите ограничават самостоятелността му, тогава то става нерешително, зависимо от възрастните, неспособно да осъществи своите идеи.

- училищна възраст

Това е периодът между 6-та и 12-та година, когато детето притежава способността за логическо мислене и самоконтрол, за коопериране с другите, което му позволява да се обучава в училище, а също е налице и “чувството за създаване”, което пък му дава възможност да прави нещата добре. Овладяването на дейностите поражда у детето чувството за трудолюбие. Его-идентичността се изразява чрез формулировката: “Аз съм това, което съм научил.”

Кризата в този период е свързана с възникването на чувството за малоценност и отчуждаване от себе си. Ако детето изпитва съмнения относно своите способности или мястото, което заема сред връстниците си, то може да се откаже и да загуби желание за учене, а чувството за малоценност породено от полова, религиозна или социална принадлежност може да доведе у детето до загуба на способността за ефективно реализиране в реалния свят.

- пубертет

Това е периодът от 12/13 до 19/20 години в който Его-идентичността зависи от конфликта между изграждащата се идентичност и смущенията в нея, а също така и периодът в който се изменя начина на възприемането на света.

В определянето на идентичността Ериксон се базира на следните твърдения:

- детето трябва да има непрекъснатото усещане за “вътрешна тъждественост със себе си”, а образът да обединява минало и бъдеще ;
- детето се нуждае от увереност, че изградената от него вътрешна тъждественост е приета от другите, значими за него ;
- детето трябва да притежава увереност от съгласуването на външния и вътрешния

план на тъждествеността, което се потвърждава от връстниците в междуличностното взаимодействие.

При юношата изграждането на идентичността зависи до голяма степен от влиянието на социалните групи, с които се идентифицира индивида. Несъответствията могат да доведат до разрыв със света, до чувство на неопределеност и тревожност, до заплахата на съществуващите вече ценности. Неудовлетвореността от някои общоприети ценности може да намери израз в т.нар. "пропаст" между поколенията. Социалният протест на юношите е опит да се открият собствени ценности и перспективите, даващи смисъл на живота.

Когато детето е неспособно да открие своята бъдеща предопределеност и не може да се ориентира в избора на бъдещата си дейност, у него се поражда чувство за безполезност и безценност. Това явление Ериксон нарича "криза на идентичността, но подчертава, че проблемите, съпътстващи изграждането на идентичността, не обричат детето на непрекъснати поражения в живота .

Разрешаването на кризата създава у юношата качеството "вярност" т.е. способността на детето да поддържа своите ценности независимо от неизбежните противоречия .

- ранна зрялост

Това е периодът от 20-та до 25-та година и индивида вече е достигнал до своята професионална определеност и Его-идентичността. Тогава започва изграждането на нов тип интимни отношения, базиращи се на самоопределеността и достигнатата зрялост.

Основният конфликт е: интимност срещу изолация.

Интимността изразява съкровенността на чувствата, които Азът изпитва към близките други, способността "да се слее в едно собствената идентичност с идентичността на другия човек без опасението, че може да се загуби нещо от себе си " .

Интимността включва откритостта, “съ-чувствието”, способността да се вярва на друг.

Неспособността да се създадат отношения на близост и доверие може да доведе до отчуждение и самота, а страхът от интимността и преживяването ѝ като заплаха може да спомогне за изолираността. Не бива да се пренебрегва и опасността от появата на т.нар. “себе-погълнатост”. Неизградените интимни отношения разрушават доверието и превръщат другите в обект на манипулиране.

Най-доброто решение на дилемата интимност-изолация е любовта т.е. способността да се вярва на себе си и другия, да се съхрани верността дори с цената на самоотричане. Така любовта се превръща в любов грижа и в отговорност за другия.

- средна зрялост

Това е периодът между 26-та и 65-та година, а дилемата тук е изборът между продуктивността и инертността.

Зрелостта не е само отговор на дълга, но и желание да се даде собственият принос за тези след нас.

- късна зрялост

Това е стадият в който завършва жизнения път на индивида, периодът в който човек се обръща назад, за да преосмисли “извървяния” житейски път, да направи преценка и да си даде равносметка.

3. Теорията на Адлер

Според Адлер поведението на детето се определя не от миналите преживявания, а от очакванията, от бъдещето, от целите, които преследва. Основните идеи на които се гради теорията на Адлер са : поставянето на цели , чувството за непълноценност и компенсация , стремеж към превъзходство , жизнен стил и социален интерес , творчески Аз , последователност на раждане.

- чувство за малоценност

Появата на непълноценността се придружава от стремежа към компенсиране, но ако усилията, вложени за компенсирането на непълноценността, не доведат до очакваните резултати, тогава се появява чувството за малоценност. При Адлер идеята за малоценността и компенсирането се разпростира и върху вътрешният свят, породените чувства на непълноценност и усещане за безсилие. Това чувство се появява още в детството. Продължителната зависимост, усещането за безпомощност и подчиненост, придружено с усещането, че другите са всемогъщи и силни, създават чувството за малоценност.

С чувството за малоценност се появява и стремежа към превъзходство върху заобикалящата среда, стремежът към безупречност и съвършенство. Всичко, което детето прави, е насочено към преодоляването на усещането за собствената непълноценност и достигането на превъзходство. Чувството за малоценност може да стане много силно и да породи комплекс за малоценност, а стремежът към съвършенство може да породи свръхкомпенсация, която пък е причина за развитието на комплекса за превъзходство – тогава силата и способностите са силно преувеличени и детето става егоистично, високомерно, суетно, саркастично, заядливо. То запазва себеуважението, като потиска другите.

- стремеж към превъзходство

При Адлер стремежът към превъзходство придобива различни определения : единствен мотив, който не може да бъде редуциран до други мотиви ; стремеж към самоопределяне, към съвършенство, към властване.

- жизнен стил

Това е уникално съчетание на черти, поведение, привички, които в своето единство определят неповторимостта на детето. Жизненият стил разкрива уникалността и определя поведението на детето. Той се изразява в различни форми, но веднъж изграден, той остава неизменяем. Действията на детето, преживяванията и разбиранията ще се развиват в зависимост от жизнения стил. Отделните преживявания, вярвания, мнения ще придобиват смисъл само в границите на жизнения стил. Отношенията към себе си и другите, самия начин на живот ще се определи от жизнения стил. Според Адлер развитието на самия жизнен стил зависи от въображаемата или реална непълноценност. Жизненият стил е свързан с компенсирането на непълноценността.

- социален интерес

Адлер смята, че детето не може да бъде разбрано извън отношението с другите или извън социалното пространство. Със социалния интерес се образува чувството за общност, отъждествяването с човечеството, стремежът да се координират собствените нужди с благо на другите. Идеята за социалния интерес включва в себе си разбирането за справедливост, за съвестност и емпатията.

Ако любовта и грижата засилват чувството за близост, снемането на това чувство, придружено със студенина и безразличие, може да създаде у детето чувство за нежеланост, за предаденост, което поражда неспособността за “съ-трудничество”.

Адлер смята, че социалният интерес е белег за душевно здраве, “барометър за нормалност”.

- творческият Аз

В творческият Аз се въплъщава принципът на живота и това, което му придава значимост. Творческият Аз разкрива детето като самоопределящо се същество. Детето се ражда с уникални възможности, за да изгради себе си.

- детето в семейството

Според Адлер независимо от факта, че децата принадлежат на едно и също семейно обкръжение, последователността на раждането се отразява върху позициите и идентичността на личността на детето. С раждането на всяко следващо дете ценностната нагласа на родителите се изменя, което се отразява върху изграждането на жизнения стил на децата в семейството. Той вярва, че позицията на детето, определена от раждането, има решаващо значение за жизнения стил, но това не означава, че съществува предопределеност при изграждането на жизнения стил.

*първородно дете – получава безграничната любов и грижа на родителите и може да се радва на безопасно и безметежно съществуване, но с появата на второто дете животът му се променя драстично. Опитът да привлече вниманието на родителите си остава пренебрегнат, отхвърлен или неразбран. Така се появява спасителното фрустриране, което научава детето “да бъде само”, да се справя само в различните ситуации, без да търси непрекъснатото одобрение и близост. Такова дете е консервативно, предразположено към лидерство, със стремеж към власт.

*единствено дете – позицията на единствено дете е неоспорвана, уникална, но то е особено чувствително към майчината любов и грижа. Често такива деца стават зависими и егоцентрични.

*второродно дете – то често е амбициозно, склонно към бунт и завист, породени от усещането за пренебрегнатост. През целият си живот това дете се стреми да докаже, че е по-добро от другите деца и основната му цел е постигането на успех..

*третородно дете – по своему позицията на това дете е уникална. Всички останали деца имат повече привилегии, което може да създаде чувство на непълноценност, засилено от усещането, че е зависимо. Най-малкото дете също е мотивирано към преследване на високи цели, доколкото това е свързано със стремежа да задмине всички.

4.Когнитивно-бихевиористичната теория на Скинър и Бандруа

Според бихевиористичната теория на Скинър и Бандруа, развитието на детето е резултат от научаването. Те анализират външното обкръжение, което според тях има решаващо значение за развитието на детето.

Скинър вярва, че поведението е зададено от различните подкрепления, които идват от външното обкръжение и това обкръжение определя всичко. Той смята, че поведението може да бъде определено, предсказано и управлявано и за да се разбере развитието на детето, трябва да се анализира отношението между поведението и различните подкрепления.

Идеите на Скинър за развитието на детето са:

- развитието на детето е резултат от наученото, а то от своя страна е свързано с подкрепленията;
- поведението на детето е резултат от миналите подкрепления, което означава, че индивидуалните различия са резултат на различията в подкрепленията;
- подкрепленията могат да се изменят, да бъдат различни по форма и съдържание, но това, което е общо за всички форми на подкрепление, е , че техният източник се открива във външната среда;
- негативното подкрепление поражда тревожност, неувереност, загуба на себеуважение, поява на поведениа, много по-лоши от наказваното поведение, като наказанието може да ограничи поведението, но нищо не гарантира, че с прекратяването на наказанието това поведение няма да се появи отново, докато позитивното подкрепление сменя ограниченията – отстранява неприятните преживявания и показва ценността на даденото поведение;
- поведението на детето е зависимо от външната среда пораждаща жизнените кризи, които пък от своя страна поставят индивида в ситуация, в която неговото поведение е неадекватно и не може да получи подкрепление, адекватно на измененията;
- поведението на детето се изменя в зависимост от подкрепленията, то може да овладее нови поведениа и да премахне неподкрепяните поведениа;
- развитието на детето се изразява в научаването на различните поведениа, в действителност съвкупността от поведениа представят личността.

Бандура подлага на съмнение:

1. възможността за непрекъснато регулиране на поведението отвън, индивидът взема активно участие в контрола на своето поведение и при събитията, оказващи влияние върху неговия живот;
2. класическият бихевиоризъм не може достатъчно да обоснове новото поведение –

ако поведението предполага подкрепление, как е възможно първото подкрепление;

3. бихевиоризмът допуска само непосредствено научаване, но често поведението, което е овладявано, може да не се реализира веднага;

4. външните събития не са единственото условие за дадено поведението, върху него оказват влияние и други личностни фактори.

За да разпръсне съмненията, Бандура предлага нов обяснителен модел, основан на няколко принципа:

* Развитието на детето е резултат от взаимодействието на различни фактори – външни и вътрешни, с активното участие на детето.

* Външните въздействия се пречупват през вътрешните особености на личността т.е. детето не е безпомощно, то притежава вътрешна свобода и може да вземе контрол върху своето поведение.

Научаването на новото поведение предполага определени способности от детето:

- способност за символизиране – мислите са символичните репрезентации на миналото и бъдещето, следователно те са “материалът”, който влияе върху разгръщането на поведението;

- способност за антиципиране – способността за представяне на нещата в символна форма дава възможност за планиране на бъдещето;

- способност за заместване т.нар.заместващо научаване – децата могат да научават чрез наблюдението на чуждото поведение и проследяването на последиците от него;

- способност за саморегулация – детето може да контролира своето поведение в зависимост от вътрешните стандарти;

- способност за рефлексия върху собственото поведение – детето може да разсъждава за своето поведение и последиците от него и заедно с това да го преобразува.

научаване чрез модели

Научаването включва наблюдение на чуждото поведение, което се разкрива като модел.

Според Бандура от моделите на поведение могат да се научат няколко неща:

- когнитивните способности и поведения, които могат да се овладеят;

- децата могат да усилят или да отслабят някои по-рано овладени поведения т.е. наблюдавайки модела, те могат да решат дали имат способности да извършват същите действия и дали да преживеят отново ефектите от поведението, ако изпитват неудоволствие или удоволствие от последиците при изпълнението на поведението, което се съдържа в модела;

- моделът може да бъде подбудител т.е. детето може да научи какво би станало при изпълнението на дадено поведение;

- моделите дават възможност на детето да научи как да използва средата и обектите, които се намират в нея;

- наблюдавайки в модела изразените преживявания, това може да бъде причина за тяхното повтаряне.

Вниманието към модела зависи от особеностите му т.е. доколко съдържащото се в него поведение е ясно и опростено представено, както и от силата на представянето му.

Привлекателните модели имат много по-силно влияние върху вниманието на детето.

За да се възпроизведе поведението, което се съдържа в модела, то трябва да се съхрани в паметта, да придобие определена дълговременна репрезентация и след това да бъде извлечено отново. Репрезентацията според Бандура е образна и символна. Възпроизвеждането на поведението, би било значително по-лесно, ако това поведение се повтаря или ако детето го възпроизведе непосредствено след наблюдението.

С помощта на моторнорепродуктивните процеси детето може да превърне съхранените в паметта образи в поведение.

Ако поведението има ценност и резултатът е привлекателен, то тогава това поведение ще бъде възпроизведено.

Бандура смята, че награждаваните модели на поведение са по-ефективни за научаването т.е. когато постиженията водят до успех, стремежът към повторение на поведението би бил по-силен, без да изисква допълнителни подкрепления.

атрибути на модела

Бандура твърди, че върху имитирането оказват влияние не само характерът на поведението, изразено в модела, но и атрибутите на модела. Модел с висок статус, компетентност и сила ще има много по-силно въздействие върху детето.

Според него поведението на детето зависи не само от миналия опит и от влиянието на външните фактори, но и от очакванията и последиците, които биха възникнали от това поведение.

Детето може да преживее ценността на поведението не само чрез своя опит и наблюдение върху себе си, но и чрез наблюдението на последиците от чуждото изпълнение – наблюдение на успехи и поражения. Детето притежава способност да наблюдава чуждото поведение и да прави изводи, които биха помогнали за организирането на собственото поведение.

Това непряко подкрепление може да бъде позитивно или негативно. В зависимост от характера на подкреплението детето ще определи отношението си към собственото поведение. Ако детето открие, че някой е награждаван за определено поведение, то ще очаква да получи същото подкрепление и за себе си, както и ако открие, че е наказан за дадено поведение, лесно ще стигне до заключението, че и то може да бъде наказано.

Детето може да изгради своето поведение и чрез самоналагащо подкрепление т.нар. самоподкрепление, което се открива всеки път, когато детето си постави някакви цели, и се награждава или наказва в зависимост от тяхното достигане.

Бандура свързва възможността за самоподкрепление със способността за саморегулация. Тази способност обозначава засилващия или намаляващия ефект на самооценката.

В саморегулирането, според Бандура са включени три процеса:

1. самонаблюдение – дава възможност да се преценят различните параметри на поведението, като организираност или неорганизираност, ценност или неценност, прецизност или неprecизност, съзидателност или несъзидателност;

2. самооценка – разкрива позицията и произтичащите от нея личностни стандарти, от които се оценява поведението - дали е стойностно за одобрение или не, което пък зависи от това дали ще бъде наградено или наказано. Съвпадението на постъпките с вътрешните норми се приема за позитивно, а несъвпадението – за негативно;

3. отговорност – регулацията на поведението чрез самооценката, която може да се изрази като гордостта и радостта от успеха или като неудовлетвореността и самокритиката от неуспеха.

Позитивната самооценка подпомага поощрявания тип реагиране, докато негативната-наказвания тип. Когато детето изпитва радост от успеха, тази радост създава известна вътрешна удовлетвореност, докато при неуспеха – то изпитва неудовлетвореност, породена от това, че трябва да осъди себе си.

Детето ще изпитва тревожност, когато наруши своите собствени вътрешни стандарти на поведение. Това предизвиква тревожни предчувствия и самоосъждане, които могат да преминат, след като получи наказанието за това поведение т. к. наказанието поставя край на страданието от постъпката и последиците, свързани с нея, и заедно с това подготвя възвръщането на одобрението. Самонаказанието може да избави от вътрешно безпокойство и лоши предчувствия, то може да отнеме част от душевната болка и да намали външното наказание. Така самонаказанието, изразено като самокритика, може да облекчи вътрешните терзания и съвест, да ограничи външното наказание или да получи похвала.

Аз-ефективността, според Бандура, изразява съжденията на детето за неговите собствени възможности да организира поведението си в съответствие със задачите или ситуацията. Аз-ефективността не е функция от способностите на детето, а от съжденията, които то има за тези способности и за това какво може да направи с тях.

Различните очаквания за успех и неуспех и тяхното реализиране се отразяват на себеуважението. Децата с ниско себеуважение ще отделят голямо внимание на своите недостатъци и ще бъдат заети със самокритика, която ще доведе до негативни преживявания.

Бандура свързва Аз-ефективността със :

- способността да се построи поведението - миналият опит на детето, преживените успехи и неуспехи задават високи или съответно - ниски очаквания ;
- наблюденията върху чуждото поведение – оформят убедеността на детето в собствените възможности да се справи с това поведение ;
- убежденията – ако детето бъде убедено, че има способността да достигне целите, които си е поставило, това ще повлияе върху Аз-ефективността ;
- емоционална възбуда – преодоляването на трудностите винаги е свързано с

определени преживявания.

5. Културно-историческата теория на Виготски

Културно-историческата идея за развитието на детето се основава върху парадоксална даденост според Виготски, а именно, че съзнанието съществува като преобразувано съзнание.

Основните идеи на културно-историческата теория са :

- Всяка форма на духовния живот – “висшите психични функции”, имат знакова организация.
- Знакът опосредства отношението на детето към света. Знакът е средство за организиране действията на детето, насочени към овладяването на собствения духовен живот.
- Знакът е средство за преобразуване на висшите психични функции.

За изследването на паметта Виготски предлага т.нар. “Методика на двойната стимулация”, т.к. се използват два реда стимули: “стимули обекти” – това, към което се насочва дейността и “стимули средства” – това, с което се организира самата дейност.

Виготски е убеден, че това, което може да се анализира, е генезисът на новите форми на поведение. Основният смисъл на генетичният анализ е да се изследва това, което не е достигнало до своето развитие, и това, което е в развитие. Това, което можем да открием за паметта, са само средствата, с които детето преобразува своята психична дейност. Културно-историческата теория изучава развитието на психиката. Виготски смята, че развитието на психиката се осъществява само в степеня, в която детето извършва някакво специално построено и организирано действие.

Културно-историческата теория всъщност има за предмет генезиса на “новите форми на поведение”.

Сама по себе си психиката на човека няма свои собствени закони на развитие, нещо повече - тя въобще не притежава развитие! За Виготски единицата на психичния анализ не е самата психика, а действията, с които е постигнато нейното трансформиране.

Идеята на Виготски за развитието е, че не може да се говори за нещо, което се развива, а само за самите актове на организацията за “размера” на развитието. Самото развитие според него е свързано с диалога и разглежда развитието на детето като стадиен процес, като всеки отделен стадий има качествено съдържание, което го отличава от другите стадии. Виготски смята, че кризите в развитието на личността имат особено голямо значение т.к. в кризите се раждат новообразуванията, които ще зададат разгръщането на новия стадий, а взети заедно, кризите и конфликтите създават условия за разгръщане на новите форми на духовен живот при детето и преобразуват формите на общуване с другите.

6. Генетичната теория на Пиаже

В основата на теорията на Пиаже стоят две идеи : идеята за развитието и идеята за интелекта. Пиаже твърди, че светът на детето е много по-различен от света на възрастния, логиката на детето е “друга логика”, а вътрешният му свят е “друг свят”.

- идеята за развитието

Пиаже вярва, че детето може да бъде разбрано само в процеса на развитието, което преминава през различни стадии, като редуването на стадиите става в определена последователност, а самите стадии се характеризират с йерархични отношения ; движението в стадиите се извършва в неизменна последователност ; всеки стадий се характеризира с цялостност и завършеността на отделния стадий настъпва във времето.

За да обясни стадийността, Пиаже използва понятието “ декалаж”, който бива два вида:

горизонтален – разкриващ повторението на едни и същи феномени в определен стадий и

вертикален – отразяващ повторението, което се извършва на различните стадии на функциониране.

- идеята за интелекта

Пиаже твърди, че интелектът разкрива жизненото отношение на детето към света и отделя в интелекта няколко основни свойства:

- интелектът е свързан с биологичните процеси, които изразяват самия жизнен процес;
- интелектът преодолява ограниченията на биологическите наследствени структури, като получава от тази наследствена връзка способа на функциониране;
- функцията на интелекта е неизменна през целия жизнен цикъл, независимо че се реализира с различни когнитивни структури;
- интелектът се развива в пространството на взаимодействието на детето с външния свят;
- интелектът структурира отношенията със средата;
- интелектът притежава адаптивна функция и адаптацията е свързана с равновесието между асимилация и акомодация.

Асимилацията е процес на възпроизвеждане на обектите в съответствие със съществуващите интелектуални схеми. Тя съществува винаги в единство със своята

противоположност – акомодацията т. е преобразуването на съществуващите схеми в съответствие с обектите.

Между асимилацията и акомодацията съществува динамично единство т.к. асимилацията задава насочеността на акомодацията, а самата акомодация – преобразуването на асимилационните схеми.

Детето усвоява от реалността само това съждение, което асимилира със съществуващите схеми, като схемите представляват когнитивни структури, които се отнасят към клас от действия, организирани в определена последователност или цялост и отразяват насочеността и последователността на действията. Схемите имат три характеристики: повторемост, обобщеност, деференцираност.

За да обясни функционирането на интелекта Пиаже използва понятието операция, като под операция се разбира “продължението на действието и неговото интериоризиране”.

Операциите дават възможност на детето да разкрие различните свойства и отношения, и да изгради различни инварианти, които са част от картината на света.

Пиаже обособява четири стадия в развитието на интелекта.

1. Сензомоторен стадий / от 0 до 2 год./

През този стадий постепенно започва диференцирането на Аза от не-Аза..Картината на света, която детето изгражда, се определя от сензомоторните схеми.

Този стадий е представен от шест подстадия, като на всеки един от тях детето реализира своето отношение към света по различен начин.

Ж.Пиаже отделя четири начина на реализиране на взаимодействията с обектите от света, който заобикаля детето: рефлексни, първични, вторични и третични кръгови реакции.

Първично взаимодействието се извършва върху основата на няколко рефлекса, дадени още от раждането. Постепенно рефлексите претърпяват различни преобразувания и координации и възникват първичните кръгови реакции.

Между рефлексите, съставлящи съдържанието на първи стадии /от 0 до 1 мес./, и първичните кръгови реакции - втори стадии /от 1 до 4 мес./ съществуват различия. Характерно за първичната кръгова реакция, е свойството да се повтаря и да образува устойчиви схеми. Тази реакция е съсредоточена върху тялото на детето или около това, което е около него, и е слабо ориентирана към реалността.

Вторичната кръгова реакция / 4-12 мес.- трети и четвърти стадии/ е една нова и по-различна форма на функционална асимилация. Характерното за тази реакция, е ориентирането към цели, отиващи зад предела на тялото.

Третичните кръгови реакции са с още по-сложна форма на реализиране на взаимодействията и те се появяват през пети стадий /от 12 до 18 мес./.

Третичната кръгова реакция възниква от вторичната кръгова реакция, като запазва повторението, но това повторение е много по-различно т.к .вече е насочено към откриване на новото в обекта.

В края на сензомоторния стадий /шести стадий от 18 до 24 мес./ възникват още по-сложни координации. Постигането на целите става чрез активно експериментиране, а прилагането на съществуващите схеми в нови ситуации създава условия за откриване на нови средства.

1. Дооперационен стадий / от 2 до 7 год./

Тук се развива знаковата функция на съзнанието. Детето започва да разграничава обозначаващото от обозначаваното, действията с които се възпроизвежда реалността са освободени от своята външна форма, а интелектуалните структури притежават способността да обхванат едновременно особеностите на обекта. Детето вече може да координира отношенията между минало, настояще и бъдеще. Асимилирането на обектите не е подчинено само на прагматични цели, а може да е свързано и с получаването на определено знание за обекта.

Друга особеност на интелекта в етапното му развитие според Пиаже е егоцентризма т.е.позицията на детето в света. Детето разбира света чрез своята гледна точка, без да допуска съществуването на друга такава.

През този стадий егоцентризмът се изразява в неспособността на детето да застане на чужда позиция и да разгледа тази позиция като единствено възможна. Егоцентричната позиция има две функционални следствия – детето не изпитва потребност да обоснове собствените си разсъждения и не може да превърне своето мислене в обект на мисленето т.е. да разсъждава върху своите съждения.

Според Пиаже преодоляването на тази ограниченост е възможно само, тогава, когато детето се изправи пред необходимостта да обоснове своите мисли пред другите

На този стадий се появяват някои от основните символични дейности: езикът, играта, рисуването.

1. Стадий на конкретните операции / от 7 до 11 год./

В този стадий интелектуалните структури стават подвижни, обратими и организирани в по-сложни цялости.Взаимодействията с реалността са освободени от пространствените и времевите ограничения, свойствата и отношенията между явленията са представени в концептуална форма.Детето може да се децентрира и да координира своята гледна точка с гледната точка на другите, както и да разбира не само количествените, но и качествените отношения.

1. Стадий на формални операции / от 11 – 12 до 14 – 15 год./

В този стадий завършва развитието на интелекта и според Пиаже през този стадий интелекта е хипотетично-дедуктивен т.к. всички отношения започват за се изграждат върху основата на оперирането с хипотези.

Формално-логическите операции са ориентирани към възможното, към отношенията между действителното и възможното, а интелектуалните операции започват от хипотезите и са насочени към изследването на техните възможности. По този начин интелекта придобива абстрактен характер, а разсъжденията са отправени не към реалността, а към операциите и техните възможности. Тук интелектът се освобождава не само от ограниченията на реалността, но и от ограниченията, произтичащи от способите на постигането на същата тази реалност.

Достигайки този стадий на развитие, детето изменя своята жизнена перспектива. То живее не само в настоящето , но и чрез смисъла в бъдещето.

7.Хуманистичната теория на Маслоу и Роджърс.

Хуманистичната идея за развитието на детето се свързва с имената на Е.Маслоу и К.Роджърс. Те вярват, че в индивида се съдържа неограничен потенциал за самоусъвършенстване. Роджърс обяснява развитието чрез съществуването на тенденция към актуализиране, която осигурява не само удовлетворението на това, което отсъства в организма, но и постигането на самодостатъчност. Актуализиращата тенденция не е ориентирана към “снемане на напрежението”, съхраняване на постигнатото, а създава напрежение, насочва към развитие и изменение. Индивида се намира в непрекъснато изменение, в което неговият потенциал се реализира. Актуализиращата тенденция може да се изрази чрез желанието, стремежа да се достигне до нещо, което би изменило живота.

Основни закони на хуманистичното разбиране са :

1. Битието на детето е уникално и заслужава уважение .
2. Детето притежава свободата да направи отговорен избор между предоставените му възможности .

3. Детето е изправено пред отговорността да направи своя живот смислен .
4. Съществуването на детето е непрекъснато “ставане” – у детето е заложено творчеството, разбрано като универсална форма за самоизразяване, като стремеж към съвършенство.

Необходимостта от създаването на напрежение като условие за самоосъществяването и саморазвитието е една от основните идеи на хуманистичното развитие.

Според Маслоу мотивите биват : мотиви, свързани с дефицита т. е. дефицитарна мотивация / Д-мотивация/, и мотиви свързани с ръста т.е. мотиви за израстване / Б-мотиви/.

Чрез Д-мотивацията се отстраняват дефицитните състояния и възможните болезнени състояния, свързани с тях, докато Б-мотивацията е свързана с актуализирането на вътрешния потенциал, с разширяването на жизнения опит, което включва в себе си напрежението, посредством сблъсъка с новия опит.

Роджърс вярва, че тенденцията към актуализиране се проявява като стремеж към самоактуализация т.е. реализирането на потенциала на отделния индивид в процеса на живота. В процеса на актуализиране индивидът започва да живее живот изпълнен със смисъл, вълнения и радост.

- Аз-концепцията и вътрешният свят на детето

Вътрешният свят на детето е уникален. Всички мисли и преживявания не просто съставят вътрешния свят, но те са и основата за изграждането на действията. Отношението към света се определя от това как детето възприема този свят, от неговия собствен опит.

Роджърс твърди, че поведението може да се разбере само във връзка със собствения опит и зависи от възприемането на събитията т.е. поведението зависи от разбирането на ситуацията такава, каквато е за индивида. Поведението не е толкова силно зависимо от миналия опит. То зависи не от обстоятелствата като такива, а от това как

се възприемат, какъв е техният смисъл тук и сега за детето. Роджърс вярва, че върху поведението по-голямо влияние оказва бъдещето, отколкото миналото. Според него Аз-концепцията е централна част на феноменалния свят. Тя разкрива възприемането на собствената ценност и отразява това, което детето възприема като част от себе си. Роджърс свързва Аз-концепцията с интеграцията на различните възприятия на Аза, което дава тъждеството на индивида, независимо от промяната на субективния опит. Той разглежда Аза като израз на съзнателния опит на индивида.

Предпоставките за разбирането на личността според Роджърс са:

- всеки индивид съществува в един непрекъснато изменящ се свят на преживяванията, в който той е в центъра;
- организмът реагира на света в зависимост от неговото преживяване и възприятие;
- индивидът реагира като нещо цялостно и организирано;
- организмът притежава базова тенденция-да актуализира и развива своя опит,вътрешните възможности;
- поведението е насочено от опита на организма да задоволи своите потребности така, както са преживени и възприети във вътрешния свят;
- емоциите придружават поведението;
- най-добрият начин да се разбере поведението е, като се разгледа вътрешната рамка на индивида така, както той го възприема в значението за него;

- част от тоталното перцептивно поле започва постепенно да се оформя като Аз;
- структурата на Аза се оформя като резултат от взаимодействието със средата, и по-конкретно-във взаимодействията с другите;
- преживяванията са свързани с ценностите и тези ценности, които съставят част от съдържанието на Аза, понякога са непосредствено преживени или взети от другите такива, като че ли са преживени от тях;
- преживяванията могат да бъдат приети, отхвърлени, пренебрегнати или отречени, като им се препише значение, което е в противоречие с Аз-концепцията;
- повечето от поведението са съгласувани с Аз-концепцията;
- поведението е свързано с актуализиращата тенденция, с различните потребности и преживявания, в които тя се проявява, и зависи от това как се възприема ситуацията в дадения момент, в който това поведение ще се разгърне;
- психологическата неприспособимост е свързана с отричането на значимите преживявания, които възникват;
- психологическа приспособимост съществува, когато преживяванията са приети и свързани с Аз-концепцията;
- преживяванията, които не са свързани с Аз-концепцията, могат да се възприемат като заплашителни, това може да породи регидна Аз-концепция;
- при някои значими ситуации преживяването на тази несвързаност може да се

поддържа;

- когато преживяванията се преживеят като свързани с Аз-концепцията, Азът по-лесно разбира и приема другите;

- когато Азът приеме своите преживявания, той започва да се променя;

- у индивида съществува силно желание да бъде оценен от другите като достоен;

- уважението и приемането са важни за самооценката;

- у индивида съществува стремеж да усилва своя Аз;

- индивидът може да разбере своя вътрешен свят, да построи собственото си поведение в съответствие със своя положителен Аз-образ, както и да поддържа този образ;

- индивида може съзнателно да се отнесе към своя Аз и да избере ценности, които биха помогнали за неговото развитие.

Роджърс не разглежда развитието на Аз-концепцията в определени стадии. Той се опитва да покаже как оценката на другите влияе върху развитието на положителен или отрицателен образ за себе си, особено в детството.

В началото детето според Роджърс все още не осъзнава себе си като отделно същество. То не може да разграничи това, което принадлежи и не принадлежи на него. В началото съществува само едно всеобхватно и неразделно феноменално поле. В следствие от тенденцията на актуализиране това феноменално поле започва да загубва

своята недиференцираност и детето започва да отделя себе си от света. Диференцирането на феноменалното поле поставя началото на развитието на Аз-образа.

Роджърс показва значението на “значимите други”-родители, учители, приятели, за формирането на Аз-образа. Съдържанието на Аз-концепцията е резултат от социализацията и нейното изграждане зависи от развитието на когнитивните способности. Той вярва, че развитието е възможно само когато индивидът започне да приема себе си такъв, какъвто е в действителност – тогава може да се говори и за конгруентност т.е. съвпадението на личността със себе си, способността да бъде това, което е, да достигне до автентичност, следователно може да се говори за способността на личността да се саморазвива.

С осъзнаването на Аза започва да се развива потребността от внимание, което предполага усещане за приетост, обичливост, загриженост. Вниманието, което детето трябва да получи, не зависи от конкретното поведение, то не се основава на направеното, а на това, че детето е ценно в себе си т.е. детето е прието и уважавано заради самото него. Когато детето почувства, че е обградено от внимание, то ще започне да развива и потребност от позитивно внимание към себе си, следователно ще започне да се отнася с одобрение или неодобрение към собствените си постъпки, а това придава насоченост на поведението, което ще бъде в съгласие с очакванията, както на “значимите други”, така и със собствените очаквания.

В основата на поведението на детето стои стремежът към пълна самореализация. Всеки път, когато възникне несъответствие между вътрешната същност, Аз-концепцията, опита, различните преживявания - възниква състояние на несигурност. Осъзнаването на несъответствията между непосредствените преживявания и Аз-концепцията се преживява от детето като заплахата, което пък е резултат от осъзнаването на възможността за разрушаване на вътрешната цялост и по този начин се създава възможност за възникване на тревожност, която е възможно да принуди детето да прибегне до различни защитни реакции. Роджърс разглежда защитните реакции като реакции, насочени към съхраняване целостта на Аза т.е. към запазване на себеуважението чрез съзнателно изкривяване на преживяванията, дадени на съзнанието. Самото изкривяване се изразява в допускане до съзнанието на застрашаващото преживяване в приемлива форма, която не е противоречива на Аз-образа, но съхраняването на себеуважението може да се извърши и чрез отрицание на съществуващото преживяване. И в двата случая възниква едно и също следствие - неоткритост към собствения опит. Роджърс смята, че откритостта към собствения опит сменя усещането за заплахата и създава чувствителност за различните възможности, за реализиране на себе си, за постигане на свобода, необходима да се направи избор и да

се поеме отговорността за него.

Основна потребност на човека според Роджърс е да бъде ценен и обичан т.е. потребността от позитивно внимание не защото са изпълнени определени условия /изисквания/, а защото обичта е даденост. Тогава у детето ще се изгради стабилна и положителна самооценка "Аз-концепция". Ако детето почувства, че е приемано и обичано само когато се държи според изискванията и очакванията на другите, то от ранна възраст започва да се старее да бъде това, което другите очакват /искат/ от него да бъде. Така у него се изгражда нестабилна и болезнено уязвима самооценка, над Аз-концепцията му почти винаги надвисва някаква заплаха.

Ниската самооценка прави личността зависима от другите, личността загубва автентичността си и се крие зад различни маски за да запази благосклонността на другите или да не бъде отхвърлена. Това нарушава пълноценното общуване с другите, създава предпоставки за зависимост, враждебност или безразличие.

Много от емоционалните и поведенческите трудности започват, когато връзките на личността с другите са заплашени, разбити, прекъснати или когато тези връзки са кошмарни.

Причините за трудностите в общуването са : очакванията, оценките, нагласите и емоциите към другите.

В отношенията с близки и приятели индивида очаква да се спазват известни правила, а именно: уважение правото на другия на личен живот, по време на разговор другия да се гледа в очите, поверената тайна да не се обсъжда с другите, да не се критикува другия публично. Когато тези правила не са ясно осъзнати или когато се нарушават налице е проблем с общуването.

Отношението на детето към другите се определя от оценката му към техните действия. Когато детето разпознае в поведението на другия стремеж към нараняване, то ще реагира вероятно агресивно и тази агресивност ще бъде личностно ориентирана. Ако детето осмисли ситуацията и намеренията на другите като враждебни, то ще реагира враждебно т.к. очаква към него да бъде проявена враждебност. Агресивните деца

виждат света като враждебно място. Те откриват в чуждите действия много повече враждебност и злонамереност, отколкото неагресивните деца.

Агресивността е поведение /съзнателно намерение за причиняване на зло/, което е насочено към причиняване на вреда, обида, унижение или болка с помощта на различни

методи и средства. Тя е свързана с действието на различни фрустриращи ситуации и със социалното научаване.

Фрустрираността може да се разгледа като резултат от блокирането на възможността да се достигне дадената цел. Л.Бърковиц допуска, че фрустрацията не причинява агресията, а само "подготвя индивида за агресията". За да възникне агресия е необходимо някакво внушение от средата, което да подсказва, че агресивността е възможна и приемлива. С други думи фрустрацията довежда детето до състояние за готовност да прояви агресия.

Когато личността е фрустрирана тя е разочарована, разгневена, подтисната. Давайки воля на чувствата си, индивида изразява гнева си бурно, с викове, разправии, блъскане на врати. В едни ситуации човек може да скрие надигания се гняв, но в други попада в капана на агресивността - когато се чувства заплашен, уязвим, наранен.

Агресията се изразява в различни форми – от иронични намеци и обиди до физическо насилие, а целта е причиняване на морална или физическа болка.

Агресията спомага за себеутвърждаването или дава бързи решения и непосредствено удовлетворение, но в по-продължително време отчуждава, засилва враждебността, страховете и подозренията. Тя е свързана с отстояването на собствените права и нужди по враждебен начин, удовлетворявайки потребностите чрез пренебрежение, надделяване, подценяване, унижение, обиждане, незачитане на другите.

Себеуважението отразява уважението към себе си и другите, отстояването на собствените права и свободи, достоверно изразяване на чувствата и мислите без да се

засяга другия и е част от изразяването на Аза.

Себеуважението изисква:

- осъзнаване, че ние също имаме чувства, изразяващи отношението ни към това, което другите вършат ;

- изразяване на тези чувства, с което показваме, че искаме другите да знаят как се чувстваме, без да ги засягаме или обвиняваме ;

- изразяване на емпатията, с което показваме, че се грижим не само за нашите чувства, но и за чувствата на другите и че нашето несъгласие не е израз на пренебрежително отношение ;

- безусловно уважение на другия.

На себеуважението пречат и затрудняват отношенията с другите заплахите, измамата и ласкателствата, пренебрежението и пренебрегването, както и заобикалянето на нещата.

Несебеуважението отразява неспособността на Аза да защити собствените си права, интереси и свободи и обрича личността на плахост, незабележимост, пасивност, страх, липса на уважение към собствените потребности.

Себеуважението не е агресивност, а отстояване и защита на собствените права без да се засягат чуждите, докато агресията е враждебна, разрушителна, себична, т.к. задоволяването на собствените потребности се извършва чрез незачитане на чуждите такива.

К.Дожд обяснява агресивността при децата с погрешното разбиране на чуждото поведение. Очакванията и мислите, че другите ще се държат враждебно, довеждат до съсредоточаване и откриване на доказателства за агресивност т.е. характеристиките на ситуацията се интерпретират като знаци на враждебност. Когато детето достигне до заключението, че другият изпитва враждебност, изразена в поведението, то започва да търси в опита си подходящо отговорно поведение и това не би затруднило детето в избора на агресивно действие. След като изборът е направен, детето пристъпва към неговото осъществяване, но за това са необходими определени навици. За да се извърши агресивният акт, не е достатъчно само желание, но и определено умение.

Някои от децата реагират агресивно само когато трябва да отговорят на определена нападка, заплаха или фрустрация – тази агресия е т.нар. реактивна агресия. Други деца могат да демонстрират проактивна агресия т.е. използване на сила, за да вземат надмощие над другите, за да упражнят натиск, заплаха, за да спечелят влияние или просто награда. С възрастта и двата вида агресивност нарастват пропорционално.

Според Дожд и Фрейм агресивните деца са не само носители на агресивността, но и жертви на агресивността. Преживяването на чуждата агресия и опит , който е формален , са причина за собствената агресия.

Не може да се твърди със сигурност дали агресията е наследствено обусловена или придобита, но е сигурно, че много от агресивните форми на поведение се овладяват още в детството.

Според А.Бандура, когато открием агресивните модели на поведение и тези модели се приемат от другите, агресивността става част от собственото поведение.Той твърди, че овладяването на агресивното поведение става чрез научаването, основано на наблюдението. Възприемането на чуждото поведение може да бъде причина за овладяването на агресивността.

А.Бандура изброява следните условия за овладяване на агресивността:

- способности за възприемане на агресивността, която се съдържа в модела ;

- съществуването на модел, съдържащ агресивността в достъпна за възприемане форма ;

- одобряване на агресивността /от другите или от Аза/, като е достатъчно агресивното поведение преди това да е осигурявало желаня успех ;

- изключване на неодобрението и снемане на забраните срещу агресивността.

Причини за агресивността са :

1. атрибуирането – враждебност предизвикана от чужда враждебност т. е. ако враждебността е съзнателна, то враждебността като отговор също ще се засили ;

2. емоциите – ако при фрустрирането е изпитан гняв вероятността от враждебност се увеличава, но ако е изпитан страх, тогава индивида се оттегля ;
3. качеството на самоконтрол – при силен самоконтрол, вероятността за понасяне на фрустрациите се увеличава, следователно агресията може да се ограничи, но ако има проблеми със самоконтрола, то податливостта към фрустрации е по-голяма, следователно личността е по-уязвима към агресивността т.е. при слаб самоконтрол, често се среща агресия ;
4. чувствителност към ценностите – загубата на чувствителност към ценностите, ограничаващи приемането на агресивността като модел за разрешаване на трудностите, ще засили агресивността ;
5. внушенията на средата – предмети свързани с агресивността при ситуации на фрустрираност, могат да подтикнат към агресивност ;
6. стремеж да се създаде добро впечатление у връстниците ;
7. преживяването на силата на провокацията
8. пренебрежението към одобрението на другите и съмнението в собствената ценност и свързаните с това чувства на срам и гняв.

Ако веднъж агресията се е превърнала в част от поведението, при възникването на трудности и при намаляването на забраните, вероятността от агресия се увеличава. Ако агресията се превърне в поведение с което се разрешават трудностите и се постигат целите и желанията, може бавно, но сигурно да се загуби чувствителността към нараняванията на другите, към болката им и агресията ще започне да се приема като

“обикновено” поведение.

Според Р.Барон за да се появи агресията, е необходимо:

- да възникне някаква пречка, която е свързана с вътрешните състояния и външната среда ;
- да се намалят забраните срещу агресивното поведение ;
- да е налице обстановка, предразполагаща към агресивност.

Фрустрацията, гнева, разстроеността, подражанието, моделите, наградите и оправданията не са единствените фактори, причиняващи агресия. Върху това поведение могат да повлияят някои личностни черти, морално съзнание, разбиране и диспозиция.

Тох разграничава няколко типа личности, свързани с агресивността:

1. “само-компенсатори” – това са индивиди, които изпитват несигурност и неуважение към себе си и чрез агресивността те се опитват да прикрият своята слабост ;
2. активатори – тези индивиди също са с ниска самооценка и усещане за неприспособимост и използват агресивността, за да накарат другите да бъдат обзети от страх и да проявят уважение ;
3. самоуверени и егоисти – тези индивиди са измъчвани от съмнения за собствените достойнства, те са егоисти, центрирани в себе си, интересувачи се само от своите желания и използват агресивността, за да принудят другите да задоволят техните нужди и желания ;
4. славолюбиви – тези индивиди вярват, че тяхната роля е да бъдат агресивни, за да защитят своята репутация ;
5. самозащитници – това са индивидите, които се страхуват от другите и са заети с мисълта как да се предпазят от тях и използват агресията, за да се защитят от чуждата агресия ;
6. тирани – това са индивидите, които използват насилието, за да постигнат това, което искат, те обичат да причиняват болка заради самата болка, нахвърлят се върху тези, които не могат да се защитят и подреждат ситуацията така, че да имат предимство пред своята жертва.

Много от родителите използват наказанията, за да ограничат агресивността или склонността към агресия, но наказанието може и да подпомогне развитието на агресивността. Това става по няколко начина : като се превърне в модел на поведение или като се насърчи неговото възпроизвеждане. Малкото изключения в които родителите подкрепят агресивността е в случаите, когато детето трябва да се защити. По този начин родителите могат несъзнателно да формират агресивно поведение и това става чрез:

- собствения модел на поведение, с оценките и диспозициите към различните форми на насилие и тяхното изразяване или чрез собствените си предразсъдъци ;

- загубата на контрол върху детето в неговия ежедневен живот, особено когато това е съчетано с непълноценни отношения / недостатъчно познаване на детето, нечувствителност към това, което прави, незнание за връзките му с другите деца, за поведението му и т.н. / ;

- слаба дисциплина и незаинтересованост от поведението ;

- използване на физически наказания ;

- отчуждението, безразличието, враждебността и търпимостта към агресивността на детето.

Върху процесите на овладяването на агресивността оказват влияние наградата и наказанията. Награждаването на агресивността я увеличава точно толкова, колкото наказанието я отслабва, но не винаги наградите и наказанията оказват нужното влияние върху нея.

Р.Уолтърс показва, че когато в играта агресивността е подкрепена или се посрещне с агресивност, тя нараства и се пренася върху останалите деца. Агресивният отговор при определени условия може да ограничи агресивността, но когато детето разбере, че агресивността може да му осигури това, което желае, и че другите могат да отстъпят,

тогава, според Патерсън, детето ще бъде по-склонно към агресивност. Браун и Елиът експериментално доказват, че за да се намали в значителна степен агресивността при малките деца, просто е необходимо тя да бъде пренебрегната и да се награждават само обединяващите и дружеските действия.

Много от агресивните форми на поведение могат да бъдат придобити при общуването с връстниците. Това става чрез непосредствено сблъскване с агресивните действия в различните съвместни дейности или чрез откритите предизвикателства и фрустрации.

Когато детето е фрустрирано, неговото съзнание е отворено към възможностите за прибягване до агресивността.

Съществува убеждението, че предаването на насилието по телевизията поражда агресивно поведение при децата. Барон доказва, че представянето на агресивността в мултипликационните филми увеличава агресивността при малките деца. Бандура, Рос и Рос откриват, че децата, които са гледали програми, показващи насилие, след това в игрите стават по-агресивни. Овладяното от телевизионните програми агресивно поведение е устойчиво т.к. много от агресивните действия, които децата откриват в програмите, след това се възпроизвеждат дълго време В хода на изследванията си Бърковиц, Бандура и Джийн откриват, че агресивното поведение може да бъде не само заимствано от телевизионните програми, но че заедно с това започва да намалява и съпротивата срещу агресивността.

Овладяването на агресивното поведение е свързано не само със съществуването на определени модели, но и с тяхното приемане и оправдаване.

При сблъсъка със символичната форма на представяне на агресивността детето:

- открива за себе си нови прояви на агресивно поведение, които могат да станат част от неговия опит ;
- преосмисля отношението си към собствената агресивност, ненаказаната агресия у другите може да създаде впечатление за ненаказуемост и на собствената агресивност ;
- загубва чувствителност към изпитваната от жертвата болка и страдание – привикването към насилието води до възприемане на агресивността като “не-особена”

форма на поведение, с което се сменя и последното ограничение пред нейното извършване ;

- изменя представата си за света, детето започва да възприема света като враждебен, да живее под угрозата на заплахата, с очакванията за враждебност, което създава условие за разгръщане на агресивността .

Емоционалната отзивчивост към този, който е наранен, е едно от нещата, предпазващи ни от агресивност, породена от безотговорността към реалната агресивност, която наблюдаваме.

Емпатията заема съществено място при ограничаването на агресивността в различните й форми. Тя влияе на агресивността като:

- създава чувствителност към страданието на другия, преживяването на чуждото страдание поражда чувство на състрадание ;

- отслабва враждебните чувства – изпитваната емпатия измества гнева, враждебността, отвращението ;

- ограничава атрибуцирането, създаващо враждебност ;

- ограничава проекциите, които превръщат другия в друг-лош ;

- ограничава атрибуцирането на черти, качества, мотиви, които ограбват другия и представят агресивността като оправдание ;

- разширява осмислянето на ситуацията чрез включване на гледната точка на другия ;

- запазва другия в обсега на близостта, което ангажира детето с предпазване от агресивните действия ; чрез емпатията другият се открива като ценен-друг, като друг, който не може да бъде нараняван или ощетяван ;
- разкрива другия като ценен другар, което изключва нараняването ;
- насърчава позитивното емоционално и поведенческо реагиране на другия ;
- открива възможности за решаване на сблъсъците, отиващи отвъд страха от ощетяване, което изпълва с враждебност и стремеж към насилие .

Детето, което преживява емоциите на другия, причинени от собствените агресивни действия, е много по-малко склонно да ги подържа.

Развитието на способността да се застава на гледната точка на другия /когнитивна емпатия /, ограничава агресивността във всекидневните ситуации, докато формирането на афективна емпатия задава неагресивното разрешаване на конфликтите и се превръща в мотив за индуциране на неагресивно поведение.

В едно изследване Тох показва, че агресивността се появява, когато детето се опитва да достигне своите значими цели, като използва агресивни средства. Когато агресивните средства се сменят с неагресивни, агресивността намалява.

Неагресивните модели, които детето би възприело, също биха ограничили агресивността.

Съхраняването на уважението към другия, емпатийното чувство, състраданието могат да ограничат агресивността независимо от реално преживяния гняв или разочарование.

В своите изследвания Слейби и Гуер показват, че когато детето изгради у себе си представа за ефекта на нараняването, причинено на другите от него, и това е придружено с обяснения и насърчаване в търсенето на други алтернативни поведения, агресията може да се намали.

Хуморът също може да ограничи агресивността, но това не включва враждебния хумор. Хумор с лоша умисъл може да усилва агресивността. Наблюдаването на алтернативни решения, изпълнени със смях и хумор, намалява агресивността.

За да се намали агресията според Барон е необходимо:

1. да се преосмисли същността на агресивността, да се ограничат моделите, представящи агресивността в положителна светлина ;
2. да се намалят условията, насърчаващи агресивността ;
3. да се ограничат сблъсъците ;
4. да се въведат неагресивни модели в потенциално изпълнени с насилие ситуации.

Според Дан Олуес агресията ще се намали, ако:

1. се увеличи чувствителността към агресията и болката, която е причинена от нея ;
2. се насърчи стремежът към нейното преодоляване ;
3. се въведат правила срещу агресивността ;
4. се подкрепя морално жертвата.

Агресията е навсякъде около нас – на улицата, в напрегнатия ни работен ден, в рекламата, във филмите, в медиите, дори в любимата игра на нашите деца. и трудно ще открием в днешно време област от живота , която да е свободна от агресия. Да не говорим, колко често се замисляме и реагираме на агресията и агресивното поведение. Много е лесно човек да избяга, създавайки си утопия за миролюбие, като по този начин той не допуска възможността за агресия. Оттегляйки се в една такава идеология, допуснал да бъде наранен , без да си позволява съпротива, човек се вкопчава в чувството за морално превъзходство, без да осъзнава, че то също е форма на агресия.

Ако агресията не намери път, тя може да се прояви първоначално като самосъжаление

и съответно да се насочи към собствената личност, стигайки до себеомраза и саморазрушение. Предизвиканите в детството чувства на омраза, завист, яд, инат, враждебност, които човек никога не е могъл да изрази, защото така само би рискувал да бъде отхвърлен и би се преживял като лош в процеса на личностното израстване се обръщат навътре като вид самонаказание.

Понеже не е прието за изразяване негативните си емоции, така и никога не се научаваме на това къде и кога може или трябва да сме агресивни, а още по-малко знаем каква степен на агресивност да вложим. Често един твърд поглед или заявена позиция са достатъчни. Омразата, яростта, и дори завистта са неизбежни в живота на детето, но стават опасни, едва когато се натрупат вътре в него и се превърнат в основания. Подтискането им е не само нездравословно, но и не рядко се превръща в психологически симптом.

Едва когато на детето бъде позволено да проявява своите афекти и агресивност по приемлив начин, то има шанс да се научи да се справя с тях, да ги прилага подходящо според ситуацията или да се откаже от тях.

Ако едно дете е необичайно тихо и “послушно”, ако му е скучно и не прави нищо, ако не проявява инициативност и активност, ако не е по детски импулсивно, това е основателен повод за безпокойство.

Зрялото преработване на агресията е възможно, едва когато човек се конфронтира със собствената си агресивност. Здравословната и овладяна агресивност е в основата на чувството за самоценност и достойнство.

Човек достига психическа и социална зрялост едва когато е изградил у себе си способността да гледа на проблемите по друг начин, като се опитва да ги реши по-реалистично и разумно. Изправен пред трудности или неприятности, той осъзнава, че проблемите са се родили заедно с човечеството и че напредъкът му се дължи тъкмо на усъвършенстването на уменията на хората да се справят все по-успешно с проблемите. Зрелият човек възприема живота реалистично и се примирява трезво и мъдро с всичко, което той носи. Той умее да приема хората такива, каквито са, да си сътрудничи с тях, дори когато не са свършени / в представите му /. Зрелият човек помага на приятеля си да се избави от недостатъка си или да постигне желания успех, като го приема и оценява такъв, какъвто е, а не му поставя предварително условие да

бъде такъв, какъвто той желае да бъде.

Признак за достигната психическа и личностна зрялост е когато човек става способен сам да избира целите си и сам да подбира средствата и пътищата за постигането им т.е. способността сам да решава собствените си проблеми. Тогава човек не е зависим от подкрепата на другите, но има и ясно осъзната необходимост да дава на другите, да твори и да създава. Тогава човек е способен не само да живее с другите, но и за тях, не само да се съобразява с тях, но и да прави отстъпки /жертви/ за тях, да им посвещава свободното си време и сили, да споделя знанията и уменията си, да дели средствата си.